

Łukasz GODECKI

Katowice, Polska

ZACHODNIOŚLAWIAŃSKIE TEONIMY Z DRUGIM CZŁONEM *-vitъ

Western Slavic theonyms with a second component *-vitъ

In this article author is trying to explain the origin West Slavonic deities with second clause *-vitъ – *Jarovitъ, *Svetovitъ, *Rujevitъ, *Porevitъ. They came into being most probably in the 9th century, alternatively in 9th century they gained such a importance, that for the sake of linguistic taboo in the territory of their appearance the clause *-vitъ could not be used in the other proper nouns. Initially each of these deities was a private deity-carer some of the Slavic tribe or family. He existed beside old deities associated with forces of the nature. We can suspect that their origin is connected with the cult of ancestors, which participated as an ordinary soldiers in dandruff expeditions in ancient times, which were organized by German tribes. During these expeditions they were called by their companions as a Germ. *viking- and from that word we should derive ancient slav borrowing *vitędzv. When these Slavic soldiers in the glory of winners came back with spoils and great knowledge about the surrounding world, they could find their own family or even take over control of the tribe that they were descended from. By their descendants they were worshiped as gods till finally they became gods. In connection with it we can suspect, that deities with second clause *-vitъ could be responsible first of all for military expeditions. In the course of time they could take over bigger and bigger authority deities associated with forces of the nature and slowly dislodged them.

Czy wiemy wszystko na temat etymologii zachodniosłowiańskich teonimów psl. *Jarovitъ, *Svetovitъ, *Rujevitъ, *Porevitъ? Analizy naukowe wyjaśnią nam mniej lub bardziej pochodzenie pierwszych członów powyższych nazw bóstw, natomiast odnośnie drugiego członu *-vitъ dowiemy się tyle, że jego pochodzenie

jest niejasne (por. np. Strzelczyk 1998/2007: 210; Urbańczyk 1991: 41; SSS V 592), a znaczenie to najprawdopodobniej ‘pan, władca’. Nie do końca jasna jest również geneza powstania owych bóstw (por. np. Miś 1997: 106; Strzelczyk 1998/2007: 210). Powyższe problemy będą przedmiotem niniejszego artykułu.

Kult Świętowita jako naczelnego bóstwa z siedzibą w sanktuarium w Arkonie był rozpowszechniony najprawdopodobniej tylko u Słowian nadbałtyckich. Przypuszcza się, że czterogłowy Świętowit był pierwotnie bóstwem wojny, urodzaju i żniw a także losu i przepowiedni. Dopiero pod wpływem wypraw zbrojnych Rugian oraz zagrożenia ze strony chrześcijan nastąpiła jego militaryzacja. Z biegiem czasu kult Świętowita został podniesiony do rangi religii państwowej, a samo bóstwo stało się naczelnym władcą sprawującym pieczę nad urodzajem i księciem – wojownikiem, co wyrażało się przez składanie trzeciej części łupów z wypraw wojennych na jego ręce, a także z drużyny trzystu wojów pełniących przy nim służbę (Miś 1997: 107-9; Strzelczyk 1998/2007: 207-10).

Rujewit był bóstwem czczonym w jednej z trzech świątyń w Gardzcu rugijskim. Jego posąg miał siedem twarzy, tyle samo mieczy u pasa i jeden w ręku, co wskazuje, że był on bogiem wojny (SSS IV 573). Obok Rujewita drugim bóstwem z Gardzca rugijskiego był Porewit. Jego posąg miał mieć pięć głów, nie posiadał jednak żadnej broni. Przyjmuje się za kronikarzem Saxo, że oba bóstwa były „prywatnymi” w przeciwieństwie do „oficjalnego” Świętowita (Łowm. 1979: 198; Strzelczyk 1998/2007: 174-5; więcej odnośnie obu bóstw por. zwłaszcza Banaszkiewicz 1996). Natomiast Jarowit był pomorskim bóstwem wojny czczonym w Wołogoszczy i Havelbergu. Nic nie wiadomo na temat jego posągu, kroniki przekazują jedynie informację, że w jego świątyni znajdowała się poświęcona mu złota tarcza. W czasie wojny miała przynosić zwycięstwo, w związku z czym wynoszono ją wtedy ze świątyni i niesiono przed wojskiem (SSS II 324).

Nazwę naczelnego bóstwa Rugian (Ranów), Świętowita, zachowaną w następujących formach: *Zuantevit(h)*, *Zuantevich*, *Zvantevich*, *Zuantevit*, *Suantovit(h)us*, *Svantaviz*, *Szuentevit*, *Szuenterit*, *Suenterit*, *Szwenzevit*, *Suantevit*, rekonstruuje się jako psł. **Svętovitъ* (Miś 1997: 106; Nalepa 1968: 226-7). Pierwszy człon **svę-* pochodzi od przym. psł. **svęto* ‘święty’, dokładne odpowiedniki to lit. *švėntas* ‘święty’, stpr. *swenta-* ‘ts.’, awest. *spanta-* ‘ts.’ od pie. **k'ŭen-to-* ‘ts.’ < **k'ŭen-* ‘świętować, uroczyscie obchodzić’, z którego również łot. *svinēt* ‘świętować’, stind. *śuná-* ‘sukces, powodzenia, szczęście’, awest. *spanah-* ‘świętość’. Najprawdopodobniej pierwotnie psł. **svęto* oznaczało ‘sławny, silny,

godny z tego tytułu czci'. Przypuszcza się, że na wyraz ten mógł mieć wpływ awest. *spānta-* 'potężny, mocny, święty'. Dopiero w okresie chrześcijaństwa znaczenie zostało zmodyfikowane na ekwiwalent łac. *sanctus* (Bednarczuk 1996: 28; Boryś SE 623; Reczek 1985: 55; Rejzek ES 617; Strzelczyk 1998/2007: 210; Urbańczyk 1991: 153, 181). Na pierwotne znaczenie 'sławny, silny, godny z tego tytułu czci' wskazują również imiona: psł. **Svętopъlkъ*, por. np. cz. *Svatopluk*, scs. *Свѣтоплъкъ*, г. *Святополк*, p. *Świętopętk*, 'przywódca silnej grupy' (Gołąb 1992/2004: 329), 'mający mocne pluky' (Machek ES² 464), 'silny v branném lidu' (Kopečný 1991: 189), ale także niektórzy podają 'имеющий благочестивое войско' (por. Vasmer ES III 585); psł. **Svętoslavъ*, por. np. p. *Świętosław*, cz. *Svatoslav*, bg. *Светослав*, s.ch. *Svetislav*, *Svetoslav* 'mający jméno silny' (Kopečný 1991: 189) – człon **slavъ* w tych imionach wskazuje na wielkie znaczenie sławy zdobywanej w wyprawach łupieskich (por. zwłaszcza Mosz.K. 1957: 250-1); psł. **Svętomirъ*, por. np. p. *Świętomir*, cz. *Svatomír*, s.ch. *Svetomir* – znaczenie drugiego członu tych imion łączy się zwykle z pojęciem 'pokoju, spokoju', ale niekiedy również znowu ze sławą wojenną (por. Kopečný 1991: 60-1); psł. **Svętohorъ*, por. p. *Świętohor*, cz. *Svatohor* 'silny bojownik' (Kopečný 1991: 189) – imiona których drugi człon pochodzi od psł. **borti* 'zмагаć się, mocować się, walczyć' i wskazuje na walkę. Wszystkie powyższe imiona pochodzą zapewne z okresu, przed przyjęciem przez Słowian chrześcijaństwa, a dokładnie z doby demokracji wojennej (por. np. SSS I 335), kiedy to najbardziej w poważaniu u członków plemienia były sukcesy w wyprawach łupieskich, siła i osobiste męstwo. Wskazują na to drugie człony powyższych imion jak i ich całe znaczenie. Tłumaczenie pierwszego członu, czyli psł. **svęto*, jako 'święty' pasowałyby raczej do późniejszego okresu, np. wypraw krzyżowych, i należy je odrzucić. Wg Benveniste'a (1969 II: 180-4) psł. **svęto*, lit. *šveñtas*, awest. *spānta-* należą do określeń niepowstrzymanej siły zapładniającej, zdolnej do krzesania życia, do wywoływania twórczości przyrody, w związku z czym, niektórzy badacze pierwszy człon imienia **Svętovitъ* tłumaczą również jako 'ten, który rozporządza dobroczynną mocą' (Gieysztor 1982: 90-1; Miś 1997: 106; por. też niżej **Jarovitъ*).

Znaczenie drugiego członu *-vitъ jest niejasne, przeważnie tłumaczy się go jako 'pan, władca', por. scs. *домовитъ* 'gospodarz domu'. Jeszcze więcej problemów rodzi etymologia owego członu. Wg jednej teorii pochodzi on od czas. psł. **vitati*. Jego znaczenie 'przybywać dokądś' → 'przebywać, gościć, znajdować schronienie' → 'gościnnie spotykać, witać' pochodzi z pie. **uej-t-* ←

**uei-* ‘zdążać, podążać, iść, ścigać’ i jest pokrewne z lit. *vieta* ‘miejsce; miejscowość; stanowisko’, *vietoti* ‘umieszczać, umieścić, uporządkować’, łot. *vieta* ‘miejsce; miejscowość’, *vietēt* ‘zajmować miejsce’ (Boryś SE 703). W tym przypadku zastanawia jak znaczenie czasownika psł. **vitati* mogło rozwinąć się na ‘pan, władca’? Według innej teorii człon **-vitō* pochodzi od psł. **vitēdzь* ‘bohater, zwycięzca; rycerz’. W związku z tym, że przyjmuje się, iż wyraz ten to późne zapożyczenie z germ. **viking-*, por. stisl. *vikingr* ‘wiking’ (Boryś SE 747; dokładniej zapożyczenie to omawiam poniżej), teoria ta jest według badaczy mniej prawdopodobna z uwagi na charakter pożyczki z germańskiego. Brückner (1918, 1924/1985: 192) wywodzi omawiane w niniejszym artykule imiona od rzekomych przymiotników, np. *Świętowit* od *świętowity* (budowa jak w *chorowity*, *ślabowity*), co jest nieprzekonujące. Całe imię **Svētovitō* tłumaczy się jako ‘silny i pan, bóg; silny władca’ lub jako ‘władca rozporządzający dobroczynną mocą’. Co ciekawe Chrystian Knauth (XVIII w.) tłumaczył jego imię jako ‘święty zwycięzca’ (Gieysztor 1982: 90-1; Miś 1997: 106; SSS V 591; Strzelczyk 1998/2007: 207-10; Urbańczyk 1991: 41, 193).

Należy również wspomnieć o tzw. „legendzie korbejskiej”, wg której zakonniczy z klasztoru w Korbei mieli schryścianizować wyspę Rugię, zaprowadzając tam kult św. Wita. Po odrzuceniu chrześcijaństwa przez Rugian i powrocie do wiary pogańskiej Rugianie mieli przerobić św. Wita na Świętowita i uczynić mu posąg. Legenda ta jest nieprzekonująca, chociaż raz po raz hipoteza chrześcijańskiego pochodzenia Świętowita powraca w badaniach naukowych (Miś 1997: 107; Soszyński 1984; Strzelczyk 1968: 198-201; por. też nowe hipotezy pochodzenia chrześcijańskiego, np. Mosz.L. 1992¹: 61-3, Łowm. 1979: 191-5).

Teonim **Rujevitō* zachował się w formach *Rugieuithus* i *Rinvit* (Miś 1997: 109, por. zwłaszcza przyp. 19). Pierwszy człon pochodził od nazwy miejscowej p. *Rugia* w związku z czym całe imię znaczyło tyle co ‘pan Rugii, Rany’, a dokładniej ‘pan *Rui*’, ponieważ ówczesni Słowianie Rugię nazywali *Roją* (o nazwie i etymologii por. np. SSS IV 564-5) – badacze przypuszczają, że bóstwo to było poprzednikiem Świętowita, który dopiero w późniejszym czasie miał nad nim zapanować. Niekiedy pierwszy człon wywodzi się również od psł. dial. **ruja* ‘ryczenie, ryk, czas ryczenia (w okresie ruji)’, która jest pierwotną nazwą czynności od psł. czas. **řuti* ‘ryczeć’ od pie. dźwin. **reŭ-* / **rēŭ-* / **rū-* ‘ryczeć, wyć; brzęczeć, mruczeć’, co jest jednak mało prawdopodobne (Boryś SE 527; Gieysztor 1982: 105-6; Miś 1997: 109-10; Urbańczyk 1991: 44, 188-9).

Imię **Porevit̃*, zachowane w formach *Poreuithus* i *Puruvit* (Miś 1997: 109, por. zwłaszcza przyp. 19), jest jednym z trudniejszych do wyjaśnienia, ponieważ zostało przy zapisie bardzo zniekształcone przez kronikarzy. Nazwę próbuje się odczytać jako: *Borovit* ‘pan boru’, pierwszy człon pochodziłby od psł. **bor̃* ‘sosna; las sosnowy, szpilkowy’, z pie. **b^har-* / **b^hor-* / **b^hr̥-* ‘coś wystającego, ostrego; drzewo szpilkowe, zwłaszcza sosna’ → ‘las szpilkowy, sosnowy; las w ogóle’ → ‘teren, na którym rośnie lub rósł las, nieużytki, mokradła, torfowisko’ (Boryś SE 37); *Borzyvit* ‘mocny w boju’, pierwszy człon pochodziłby od psł. **borti* ‘zмагаć się, mocować się, walczyć’, z pie. **b^her-* ‘obrabiać za pomocą ostrego narzędzia, ciąć, krajać, łupać, drapać, trzeć’ (Boryś SE 40); *Porovit* ‘pan siły’, pierwszy człon pochodziłby od psł. **pora* ‘parcie, napieranie; wysilek, siła, pełnia sił; czas, okres wysiłku, wytężonej pracy’ (por. zwłaszcza znaczenie ‘siła’, np. cs. *нопа* ‘siła, moc, gwałtowność’), który jest rzecz. odczas., pierwotnie nomen actionis z psł. **perti* ‘wywierać nacisk, cisnąć, gnieść, uciskać, ściskać; działać, postępować wbrew czemuś, komuś, sprzeciwiać się’ z pie. **(s)per-* ‘podpierać, wspierać, opierać’ (Boryś SE 464, 489). Naukowców nie przekonuje porównanie do demona leśnego w związku z niską pozycją w mitach sławiańskich, ani do boga wojny, ponieważ bóstwu brak atrybutów wojennych. Dlatego niektórzy wywodzą pierwszy człon Porewita od tego samego pierwiastka, co w psł. **p̃rati*, **perp* ‘bić, tłuc, uderzać, razić’, które jest pokrewne z lit. *pẽti* ‘chłastać, chłostać, smagać’, łac. *premō*, *premere* ‘cisnąć, wyciskać, wytłaczać, przycisnąć’, stind. *p̃rt̃* ‘bój’, wszystkie te formy od pie. **per-* ‘bić’ (Boryś SE 479). Znaczenie to mogłoby korelować z siłą Peruna i oznaczać ‘tego, który uderza’ (Gieysztor 1982: 107; Miś 1997: 110; Urbańczyk 1991: 186; SSS IV 231-2).

Jeszcze inną hipotezę etymologii imienia **Porevit̃* zaproponował ostatnio Leszek Moszyński (por. 1992²: 174-5). Wg niego Słowianie w wyniku bezpośrednich kontaktów z Celtami mieliby utożsamiać swego boga-słońce *Swaroga* z jego celtyckim odpowiednikiem – *Borvo*. Wg niego Połabianie zachowali obcą nazwę (bez przestawki) i gdy morfem *-vit̃ stał się elementem tworzącym teonimy, rozszerzyli ją o ten sufix tworząc formację **Borvo-vit̃* → *Borovit̃*. Powyższa etymologia jest jednak mało prawdopodobna, w związku z brakiem innych pewnych wpływów celtyckich w językach sławiańskich oraz czasem i miejscem kontaktów (por. Bednarczuk 1996: 26; Kuryłowicz 1961).

Przy tej okazji warto wspomnieć jeszcze, że odnośnie omawianych w niniejszym artykule bóstw (a zwłaszcza posągów) o wielu głowach lub twarzach pojawiają

się również przypuszczenia o ich celtyckiej genezie (por. Rosen-Przeworska, Szafrński 1981, Rosen-Przeworska 1981; por. też Gąsowski 1971: 564-5 o innych genezach przedstawiania bóstw w postaci słupa o kilku twarzach). Hipotezy te są jednak podobnie mało przekonujące, z tych samych jak powyżej problemów. Co więcej w okresie VI–IX w. (a pod koniec tego okresu możemy zakładać powstanie bóstw połabskich, o czym dalej) Celtowie, a dokładniej misjonarze Kościoła iryjskiego, szerzyli w Europie Zachodniej i Środkowej chrześcijaństwo zwalczając bałwochwalstwo (Ranelagh 1994/2003: 36-7).

Pierwszy człon teonimu **Jarovitъ*, zachowanego w formach *Gerovit* i *Herovith*, pochodzi od psł. **jarъ* ‘palący, piekący, mocny’ najprawdopodobniej z pie. **jōro-* ‘rozdrażniony’, por. gr. *dzōrós* ‘czysty, krzepki (o winie)’, później ‘czynny, żwawy’, a także dł. *jěry* ‘porywczy; nieokrzesany; bezlitosny’, stdł. ‘bujny, jurny, lubieżny’, cz. *jarý* ‘żwawy, dziarski’, r. *ярыў* ‘zawzięty, zażarty’, scs. *яръ* ‘srogi, surowy’, sle. *jâr* ‘gwałtowny, gniewny’. Przyjmuje się, że imię znaczyło to samo co **Světovitъ*, ponieważ psł. **jarъ* i **světъ* to synonimy oznaczające w tym przypadku ‘silny, godny z tego tytułu czci; gniewny’. W związku z tym większość uczonych uznaje, że Jarovit i Świętowit to jedno i to samo bóstwo (Borys SE 204; Gieysztor 1982: 108; Urbańczyk 1991: 181; SSS II 324; Strzelczyk 1998/2007: 85).

Nie ulega wątpliwości, że powyższe imiona są pochodzenia słowiańskiego – por. słowiańskie złożone nazwy osobowe (podaję za Malec 1971): p. *Dobrowit*, cz., s.ch. *Dobrovit* (81), p. *Gościwit*, cz. *Hostivit* (87), p. *Miłowit* (96), p. *Przywit* (105), p. *Radovit*, cz. *Radovit* (107), p. *Siedlewit* (110), p. *Siemowit*, s.ch. *Semivit* (111), p. *Siostrzewit* (112), p. *Trzebowit*, cz. zrekonstruowane na podstawie nazwy miejscowej (dalej zawsze zrekon.) *Třebovit*, sle. *Trebivit* (120), p. *Uniewit* (121), p. zrekon. *Wielewit* (122), p. *Zdziewit* (84), p. zrekon. *Witomysł*, sle. *Vitomisl*, s.ch. *Vitomisal*, p. zrekon. *Witorad*, cz. zrekon. *Vitorad*, p. *Witosław*, cz., s.ch., r. *Vitoslav*, r. *Vitomir*, sle. *Vitobrat*, s.ch. *Vitodrag*, poł. zrekon. *Vitolub*, zrekon. *Vitogost*, por. też n. m. poł. *Vitoradze*, ukr. *Vytorań* (124).

W związku z tym, że teonimy psł. **Jarovitъ*, **Světovitъ*, **Rujevitъ*, **Porevitъ* w porównaniu z np. Swarogiem, Dadzbogiem, czy Perunem, mają przejrzystą budowę, uznaje się, że są to imiona nowe, które najprawdopodobniej zastąpiły miejsce starych imion, chronionych przez tabu językowe na co mógł mieć również wpływ napór chrześcijaństwa. Niektórzy uczeni sugerują, że np. **Světovitъ* był kolejną maską, wcieleniem Peruna czy Swarozycy (por. Brückner 1918, 1924/

1985: 191; Gieysztor 1976: 161; 1982: 100; Miś 1997: 109; Mosz.L. 1991²: 172; Urbańczyk 1991: 43, 193). Na okres powstania powyższych teonimów może wskazywać fakt, iż po IX wieku, kiedy to odnotowana została „pospolita” nazwa osobowa wielckiego księcia *Drogovita*, tego typu imiona, które jak wymienilem powyżej poświadczone są na terenie całej słowiańszczyzny, na terenach Połabia całkiem znikają – mamy tutaj do czynienia zapewne z wyżej wspomnianym językowym tabu (Mosz.L. 1992: 173-4). Podobnie historyk Łowmiański (1979: 169-70) datuje powstanie politeizmu połabskiego na ten sam wiek.

Niekiedy pojawiają się głosy, że na powstanie, a przede wszystkim rozwój owych bóstw mogło mieć wpływ samo chrześcijaństwo. Połabianie walcząc z chrześcijanami, mieliby powołać do istnienia jednostkę o tych samych atutach co chrześcijański Bóg. Ciężko jednak się z tym zgodzić biorąc pod uwagę odmienną koncepcję religijnych Połabian i chrześcijan, jak również fakt, iż utrzymanie odmiennych form kulturowych gwarantowało wyraźne oddzielenie wiary pogańskiej od chrześcijańskiej co leżało w interesie kasty kapłańskiej (Rosik 1995: 101-3; por też Łowm. 1979: 187). Leszek Moszyński (1992²: 176) i Łowmiański (1978: 15-6) sugerowali, że od imienia Świętowita, który wg nich był adaptacją św. Wita, powstały wszystkie inne bóstwa z drugim członem *-vīt-. Jednak jak już zostało wspomniane na początku niniejszego artykułu, prawdopodobnie starszym bóstwem od Świętowita wydaje się być Rujewit, co podważa ich hipotezę.

Łowmiański (1978: 17-8; 1984: 676; 1979: 196) zwraca uwagę na informacje, które podaje nam kronikarz Helmold (cap. 84, s. 330-1). Píše on, że Połabianie rzeźbią licznych bogów o dwóch, trzech lub więcej głowach, ale jednocześnie nie przytacza żadnego konkretnego przykładu wielogłowego bóstwa. Na tej podstawie możemy sądzić, że chodziło mu o rzeźbienie nie wyższych bóstw, ale bóstw prywatnych, typowych dla każdego plemienia, rodu. Wg Łowmiańskiego prawdopodobnie były to wizerunki przodków, natomiast głowy mogły reprezentować członka rodziny. Podobna sytuacja występuje np. u azjatyckiego ludu Ewenków, gdzie spotykamy się z kultem przodków wcielonych w posążki zwane muchdami (Anisimow 1971: 189-90). Dlatego uważa on, że dla wierzeń połabskich charakterystyczna jest regionalna kompetencja bogów, którzy sprawowali wszechstronną opiekę nad poszczególnymi plemionami. Wg niego (odnośnie połabskich opiekuńczych bóstw plemiennych por. zwłaszcza Łowm. 1979: 171-2, 177-8, 183-4, 201-2):

(...) politeizm z bogiem plemiennym jako reprezentantem grupy i związana z nim organizacja kultu miała spełnić niejako rolę zastępczą wobec brakującego aparatu państwowego. Dość przypomnieć zjawisko skarbu gromadzonego pod egidą tegoż boga, któremu uiszczala świadomie zarówno ludność danego plemienia jak i inne zależne plemiona. Wydatki skarbowe służyły nie tylko celom i potrzebom kapłanów, ale były używane zarazem w ogólnych celach publicznych plemiennych, również publiczne było przeznaczenie oddziału zbrojnego formowanego przy bogu i jego świątyni (Łowm, 1978: 18).

Jedna z możliwych etymologii drugiego członu *-*vitъ* omawianych teonimów zachodniosłowiańskich to wywodzenie go od psł. **vitędzь*. W związku z tym chciałbym się dokładniej przyjrzeć się owemu słowu, którego znaczenie to ‘bohater, zwycięzca; rycerz’. Wyraz jest potwierdzony przez np. cz. *vítěz* ‘zwycięzca’, gł. *wiácz* ‘wolny chłop lenny; najemnik; właściciel, ziemianin’, s.ch. *vītēz* ‘rycerz; bohater’, cs. *ВѢТѢ* ‘bohater’, r. arch. od XV w. *вѣтязь* ‘bohater, rycerz’. Derywaty to np. przym. p. *zwycięski*, daw. *wycięzny*, *wycięski*; denominat. p. od XV w. *zwyciężyć* ‘odnieść zwycięstwo’ (więcej por. Vykypl 2004: 120-2).

Z języków słow. wyraz został zapożyczony do węg. *vitéz* ‘bohater’, daw. też ‘rycerz, bojownik’, rum. *viteaz* ‘bohater’ (może też być z węg.), stpr. *viting* ‘dziedziczny pruski szlachcic, który zachował niektóre przywileje po przyjęciu chrześcijaństwa’ (Bezłaj ES IV 325, Vykypl 2004: 122).

Psł. **vitędzь* to słowo, którego etymologia i pierwotne znaczenie nie są jasne. Najczęściej interpretuje się je jako pożyczkę z germ. **viking-* (IV. warstwa zapożyczeń wg Kuryłowicza VII–VIII w. n.e. z zach. germ.), którego pierwotne znaczenie to ‘wojownik’, por. stisl. *vīkingr* ‘Wiking’, stang. *viking* ‘ts’. Obecność spółgłoski *t* zamiast *c* tłumaczy się dysymilacją w **vicędzь*. Problemem jest jednak znaczenie – ‘nordyccy korsarze (wikingowie)’ jest późne, po r. 800. Według Adama z Bremy (ok. 1040 – ok. 1081 r., niemiecki kronikarz piszący po łacinie) synonimem miał być wyraz *ascomannus*, tj. stsas. *æscmann* ‘żeglarz’. Jednak stang. *wīcing* w wyrażeniu *sæwīcingas* odnosi się do Żydów przechodzących przez Morze Czerwone, dlatego może to wskazywać, że Słowianie zapożyczyli wyraz w jego pierwotnym znaczeniu ‘wojownik’ jeszcze przed dobą Wikingów i w związku z tym należy raczej zaliczyć ten wyraz do pierwszej, najstarszej warstwy zapożyczeń germańskich w słowiańszczyźnie (przed II. w. n.e.). Teorię tę może wspierać też akcent: stary akut na pierwotnie akcentowanej długiej germańskiej samogłosce rdzennej. Wracając jeszcze do samego znaczenia psł. ‘bohater, zwycięzca’, to musiało ono powstać przed stabilizacją plemion, a tym bardziej

państw sławiańskich (VII w.) najprawdopodobniej w okresie demokracji wojennej. Gdyby powstało pod wpływem znaczenia 'Wikingowie', to należałoby się spodziewać raczej pejoratywnego znaczenia 'rozbójnik', a nie 'bohater' (por. psł. dial. *χρσα 'rozbój, grabież' ← goc. *hansa* 'drużyna wojskowa, oddział wojska', w którym mamy do czynienia z właśnie takim rozwojem znaczenia; Gołąb 1992/2004: 326) (Boryś SE 747; Gołąb 1992/2004: 334-5; Urbańczyk 1980: 502-3; Vykpěl 2004: 125-9).

Są też próby rodzimej etymologii słowa: od psł. *vitъ oznaczającego 'wici', *vitędzъ byłby wtedy wojem zwolywanym za pomocą owych wici; od niepoświadczonego rzecz. *vitъ 'łup', pokrewne np. scs. *вѣзжитъ* 'zysk, korzyść' – wyraz oznaczałby wtedy 'zdobywcę łupów'; od niepoświadczonego psł. *vita 'miejsce', pokrewne scs. *витаѣти* 'mieszkać, przybyć, osiedlić się' – wyraz oznaczałby wtedy 'gospodarza, właściciela ziemskiego'. Słabością tych etymologii jest brak źródłowego poświadczenia rzeczowników *vitъ i *vita, występowanie suf. *-ędzъ, który pojawia się przeważnie w wyrazach zapożyczonych (por. np. *kъnědzъ, *pěnědzъ) oraz trudny do wyjaśnienia fakt, że w tym samym czasie pojawił się, niezależnie, bardzo podobny wyraz germ. (Machek 1949: 231; Urbańczyk 1980: 502-3; Vykpěl 2004: 123-4).

Po powyższej analizie etymologicznej przychylam się do tezy, zgodnie z którą psł. *vitędzъ to pożyczka germańska datowana na I. okres zapożyczeń wg Kuryłowicza (przed II w. n.e.). W tym okresie rozpoczęła się wędrówka plemion Germanów wschodnich na południe Europy. Plemiona te, przemierzając prawdopodobnie tereny zamieszkałe przez Słowian lub sąsiadujące z nimi, werbowały do swych drużyn ochotników (por. Okulicz-Kozaryn 1997: 121, która pisze o podobnej sytuacji u Bałtów; por. też o oddziałach ponadplemiennych, tj. złożonych z członków różnych plemion, np.: Żygulski 1998: 169, 177; Wolfram 1990/2003: 121-2, 1995/1996: 13). Większość tak zwerbowanych wojów, wracała z biegiem czasu do swych domów. Po powrocie zapewne nadal chcieli być oni nazywani tak, jak w trakcie wyprawy w oddziałach germańskich, czyli germ. *viking- 'wojownik'.

Instytucja psł. *vitędzъ była impulsem do rozwoju demokracji wojennej. Wojownicy wracali nie tylko z łupami, lecz również ze znajomością świata – poznawali wynalazki techniczne i administracyjne. Przez swoich ziomków byli podziwiani, a zapewne część z nich nadal utrzymywała kontakty ze swymi dawnymi towarzyszami walk.

To właśnie od tego momentu osobista odwaga i dzielność na polu zwycięskiej bitwy, czy też w zwycięskich wyprawach łupieskich (por. zwłaszcza p. *zwycięski*), mogła wynieść wojownika nawet na stanowisko przywódcy, przynosiła mu chwałę i szacunek współplemieńców.

Panem drużyny może być już nawet mężczyzna w młodym wieku; wiek – ten pogląd wydaje się „typowo” germański – tylko w niewielkim stopniu decyduje o usytuowaniu w hierarchii. O wiele większe znaczenie mają tu przodkowie, aż do boskich ojców-założycieli, osobista charyzma i „kredyt”, który z tego wynika. Bez dobrych materialnych warunków jednak, a przede wszystkim bez wojennych sukcesów, kredyt i kapitał szybko się traci (Wolfram 1995: 72-3).

Mając na uwadze powyższe i wracając do problemu pochodzenia nazwy bóstw słowiańskich z drugim członem **-vitъ*, warto zauważyć, iż Rudnicki (1926: 431-41; II 4511, T. 5, r. 1926) twierdził, że psl. **vitędzь* można wywodzić od imion złożonych z jednym członem **-vitъ*. Uważam wręcz przeciwnie – to imiona te powstały pod wpływem psl. **vitędzь*. W powyższym cytacie jest mowa o boskich ojcach-założycielach, dlatego przytoczę jeszcze jeden cytat:

Stworzony przez plemiona barbarzyńskie Europy system wodzowski wywołał ważne przemiany w mentalności społecznej. Naczelną postacią sławioną w pieśniach stał się wojownik-bohater, podnoszony do rangi bóstwa. Istotne stało się posiadanie zdobytych przez siebie trofeów i dóbr, wyróżnianie się wśród współplemieńców bogactwem stroju. Odbiciem tego nowego systemu wartości był inny niż dotąd sposób widzenia świata zmarłych. Mężczyzna po śmierci wędrował teraz do krainy bogów i przodków w pełnym uzbrojeniu i uroczystym ubiorze (Okulicz-Kozaryn 1997: 99).

Moim zdaniem to z owymi boskimi założycielami, wojownikami, którzy powrócili z łupami i nową wiedzą o otaczającym plemię świecie (czyli owi **vitędzь*) pozwalającą im założyć swój ród, należy łączyć imiona bóstw **Jarovitъ*, **Světovitъ*, **Rujevitъ*, **Porevitъ*. Potomkowie czcili takich wojowników jak bogów, aż z biegiem czasu stali się oni bogami. Bóstwa z drugim członem **-vitъ* były prywatnymi bóstwami każdego plemienia. Zwracano się do nich początkowo chyba jedynie o pomyślność w wyprawach wojennych. Z biegiem czasu zakres ich kompetencji rozwinął się na inne kwestie, aż ci „boscy opiekunowie” zaczęli pomału wypierać dawne bóstwa związane z siłami przyrody – np. Peruna czy Swaroga, które jednak nadal istniały obok „opiekunów plemiennych”. Natomiast podział owych plemiennych bóstw na „prywatne” i jedno „oficjalne” wziął się stąd, że

najsilniejsze plemię ze swym „boskim opiekunem”, podporządkowało inne plemiona narzucając im swoje „prywatne” bóstwo jako nadrzędne nad innymi.

Moim zdaniem w związku z powyższym należy również odrzucić hipotezy dopuszczające jakieś znaczące wpływy chrześcijaństwa na powstanie i rozwój bóstw z drugim członem *-vitъ.

Etymologię teonimu **Porevitъ* proponowałbym, wbrew większości badaczy, łączyć jednak z siłą – moim zdaniem nie można na podstawie opisu posagu tego bóstwa, który to opis powstał w drugiej połowie XII wieku (por. Łowm. 1979: 197; Miś 1997: 105), wykluczać, że bóstwo to nie było związane z siłą, czy wojną. Nazwa **Porevitъ* powstała zapewne wcześniej niż opisywany przez kronikarza Saxo drewniany posąg – prawdopodobnie w IX wieku. Czy przez ten długi okres czasu funkcje bóstwa nie mogły się zmieniać podobnie jak w przypadku Świętowita? Być może z czasem funkcje wojenne zostały przejęte przez Rujevita.

Moim zdaniem nie można również Świętowita i Jarowita traktować jako jedno i to samo bóstwo, ponieważ każde z plemion posiadało swojego własnego, osobnego, prywatnego „boskiego opiekuna”. I zapewne jedno i drugie plemię uważało, że ich bóstwo jest silne, silniejsze od innych.

Jak wynika z powyższej analizy zachodniosłowiańskie bóstwa z drugim członem *-vitъ, czyli **Jarovitъ*, **Světovitъ*, **Rujevītъ*, **Porevitъ*, powstały najprawdopodobniej w IX w. ewentualnie w IX w. zyskały takie znaczenie, że ze względu na językowe tabu na obszarze ich występowania nie można było używać innych nazw własnych z drugim członem *-vitъ. Każde z tych bóstw początkowo było prywatnym bóstwem-opiekunem jakiegoś słowiańskiego plemienia lub rodu istniejąc obok starych bóstw związanych z siłami przyrody. Ich genezy możemy doszukiwać się w kulcie przodków, którzy w dawnych czasach uczestniczyli jako zwykli woje w wyprawach łupieskich organizowanych przez plemiona germańskie. Podczas tych wypraw byli nazywani przez swoich współtowarzyszy jako germ. **viking-* skąd należy wywodzić psł. zapożyczenie **vitędzъ*. Gdy ci słowiańscy woje w glorii zwycięzców powrócili z łupami i wielką wiedzą o otaczającym ich świecie, mogli założyć swój ród lub nawet przejąć kontrolę nad rodem / plemieniem, z którego pochodzili. Przez swoich potomków byli czczeni jak bogowie, aż w końcu stali się bogami. W związku z powyższym można podejrzewać, że początkowo bóstwa z drugim członem *-vitъ mogły być odpowiedzialne przede wszystkim za sprawy związane ze zbrojnymi wyprawami. Z biegiem czasu zaczęły one jednak przejmować coraz więcej kompetencji bóstw związanych z siłami przyrody pomału je wypierając.

Bibliografia

- Anisimow 1971:** Anisimow A. [tł. Wierzchowska A.], *Wierzenia ludów północy*, Książka i Wiedza, Warszawa 1971.
- Banaszkiewicz 1996:** Banaszkiewicz J., *Pan Rugii – Rugiewit i jego towarzysze z Gardźca: Porewit i Porenut (Saxo Gramatyk, Gesta Danorum, XIV, 39, 38-41)*, Słowiańszczyzna w Europie, Kurnatowska Z., WERK, Wrocław 1996, s. 75-84.
- Bednarczuk 1996:** Bednarczuk L., *W co wierzyli Prastowianie, Kieleckie Studia Filologiczne*, T 10, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Kielce 1996, s. 23-32.
- Benveniste 1969:** Benveniste E., *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, T. I-II, Les éditions de minuit, Paris 1969.
- Bezlaj ES:** Bezlaj F., *Etimološki slovar slovenskega jezika*, T. I-IV, Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Inštitut za Slovenski Jezik, Ljubljana 1976-2005.
- Boryś SE:** Boryś W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo literackie, Kraków 2005.
- Brückner 1918,1924/1985:** Brückner A., *Mitologia słowiańska i polska, wstęp i opracowanie S. Urbańczyk*, wyd. 2, PWN, Warszawa 1985.
- Gąssowski 1971:** Gąssowski J., *Religia pogańskich Słowian i jej przeżytki we wczesnym chrześcijaństwie*, Archeologia Polski, T. XVI, Z. 1/2, Ossolineum, Wrocław 1971, s. 557-574.
- Gieysztor 1982:** Gieysztor A., *Mitologia Słowian*, Wydawnictwa Filmowe i Artystyczne, Warszawa 1982.
- Gieysztor 1976:** Gieysztor A., *Sprawca piorunów w mitologii słowiańskiej*, Ars Historica, UAM, Poznań 1976, s. 155-161.
- Gołąb 1992/2004:** Gołąb Z. [tł. Wojtyła-Świerzowska M.], *O pochodzeniu Słowian w świetle faktów językowych*, Universitas, Kraków 2004.
- Helmold:** *Helmolda Kronika Słowian*, tł. Matuszewski J., PWN, Warszawa 1974.
- Kopečný 1991:** Kopečný F., *Průvodce našimi jmény*, Academia, wyd. 2, Praha 1991.
- Kuryłowicz 1951:** Kuryłowicz J., *Związki językowe słowiańsko-germańskie*, Przegląd Zachodni, 5/6, R. VII, Instytut Zachodni, Poznań 1951, s. 191-206.
- Kuryłowicz 1961:** Kuryłowicz J., *Celtycko-słowiańskie stosunki językowe*, SSS, T. II, s. 291-2.
- Łowm. 1978:** Łowmiański H., *Geneza politeizmu połabskiego*, Przegląd Historyczny, T. LXIX, Z. 1, PWN, Warszawa 1978, s. 1-21.
- Łowm. 1979:** Łowmiański H., *Religia Słowian i jej upadek*, PWN, Warszawa 1979.
- Łowm. 1984:** Łowmiański H., *Zagadnienie politeizmu słowiańskiego*, Przegląd Historyczny, T. LXXV, Z. 4, PWN, Warszawa 1984, s. 655-693.
- Machek 1949:** Machek V., *Druň iny dávných velmoň ů, Listy Filologické*, R. 73, Tiskem české grafické unie, Praha 1949, s. 230-231.
- Machek ES²:** Machek V., *Etymologický slovník jazyka českého*, Academia, Praha 1971.

- Malec 1971:** Malec M., *Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych*, OSSOLINEUM, Wrocław 1971.
- Mosz.K. 1957:** Moszyński K., *Pierwotny zasięg języka prastowiańskiego*, Ossolineum, Wrocław 1957.
- Mosz.L. 1992¹:** Moszyński L., *Die vorchristliche Religion der Slaven im Lichte der slavischen Sprachwissenschaft*, Böhlau Verlag GmbH, Köln 1992.
- Mosz.L. 1992²:** Moszyński L., *Zagadnienie wpływów celtyckich na starostowiańską teonimję, Z polskich studiów slawistycznych*, seria VIII, Warszawa 1992, s. 171-176.
- Miś 1997:** Miś A. L., *Przedchrześcijańska religia Rugian, Slavia Antiqua*, T. XXXVIII, Poznań 1967, PTPN, s. 105-149.
- Nalepa 1968:** Nalepa J., *Słowiańszczyzna północno-zachodnia. Podstawy jedności i jej rozpad*, PWN, Poznań 1968.
- O'Beirne Ranelagh 1993/2003:** O'Beirne Ranelagh J. [tł. Baczyńska-Chojnacka K., Chojnacki P.], *Historia Irlandii*, Bellona, MARABUT, Warszawa-Gdańsk 2003.
- Okulicz-Kozaryn 1997:** Okulicz-Kozaryn L., *Dzieje Prusów*, WDN, Wrocław 1997.
- Reczek 1985:** Reczek J., *Najstarsze słowiańsko-irańskie stosunki językowe*, UJ Rozprawy habilitacyjne nr 92, Kraków 1985.
- Rejzek ES:** Rejzek J., *Český etymologický slovník*, LEDA, Český Tešin 2001.
- Rosen-Przeworska, Szafranski 1981:** Rosen-Przeworska J., Szafranski W., *W sprawie policefalizmu bóstw nadbaltyckich, Słowiańszczyzna połabska*, UAM, Poznań 1981, s. 255-256.
- Rosen-Przeworska 1981:** Rosen-Przeworska J., *Celtycka geneza niektórych wątków wierzeniowych i ikonograficznych u Słowian Zachodnich, Słowiańszczyzna połabska*, UAM, Poznań 1981, s. 257-266.
- Rosik 1995:** Rosik S., *Udział chrześcijaństwa w powstaniu policefalnych posągów kultowych u Słowian zachodnich*, Prace Historyczne, T. XVII, DTSK „Silesia”, Wrocław 1995.
- Rudnicki 1926:** Rudnicki M., *Sufiksy: -man-, -tuch-, -van-, -vit-*, Slavia Occidentalis, T. V, Gebethner i Wolf, Poznań 1926, s. 420-447.
- SEK:** Słownik Etymologiczny Kaszubszczyzny, *Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy*, T. I-V, Warszawa 1994-2006.
- Skok ER:** Skok P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, T. I-IV, Jugoslovska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Zagreb 1971-1974.
- Soszyński 1984:** Soszyński J., *Święty Wit a Świętowit rugijski. Z dziejów legendy*, Przegląd Humanistyczny, T. 28, 9/10, PWN, Warszawa 1984, s. 133-139.
- SSS:** *Słownik Starożytności Słowiańskich*, red. Labuda G., Stieber Z., T. I-VIII, Ossolineum, Wrocław 1961-1996.
- Strzelczyk 1968:** Strzelczyk J., *Po tamtej stronie Odry. Dzieje i upadek Słowian połabskich*, Książka i Wiedza, Warszawa 1968.
- Strzelczyk 1998/2007:** Strzelczyk J., *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*, wyd. 2 poprawione i uzupełnione, Rebis, Poznań 2007.
- Urbańczyk 1980:** Urbańczyk S., *Witeź*, SSS, T. VI, cz. II, s. 502-3.

IV. ДРУГИ ОБЛАСТИ

- Urbańczyk 1991:** Urbańczyk S., *Dawni Słowianie – wiara i kult*, OSSOLINEUM, Wrocław 1991.
- Wolfram 1990/2003:** Wolfram H. [tł. Darda-Staab R., Dębek I., Berger K.], *Historia Gotów*, Bellona, Marabut, Warszawa-Gdańsk 2003.
- Wolfram 1995/1996:** Wolfram H. [tł. Darda R.], *Germanie*, Universitas, Kraków 1996.
- Vasmer ES:** Фасмер М., Этимологический словарь русского языка, Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, Т. I-IV, Прогрес, Москва 1964-1973.
- Vykypěl 2004:** Vykypěl B., *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích*, Vydavatelství Masarykovy university, Brno 2004.
- Żygulski 1998:** Żygulski Z., *Broń starożytna. Grecja, Rzym, Galia, Germania*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1998.

e-mail: lukaszgodecki@tlen.pl